

Προσεγγίζοντας την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση

Επιμέλεια:
Γεώργιος Ι. Κημιωνής

Γράφουν οι:
Πέτρος Αναστασιάδης
Γεώργιος Κημιωνής
Ελπίδα Νικολαοπούλη
Νικόλαος Παπαδογιαννάκης
Ησυχάης Περάκης

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ "ΙΩΝ"
- ΕΚΔΟΣΕΙΣ "ΕΛΛΗΝ" -

Αθ. Αιόλου 30, 12131, Περιστέρι
τηλ: (01) 57.71.908, 57.68.853, 57.42.686, 57.47.729
FAX: (01) 57.51.438 e-mail address: ion_public@iol.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	10
ΚΟΣΜΟΑΝΤΙΛΗΨΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ . 12	
ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΡΙΖΕΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ	20
Η ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΝΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΤΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΤΥΠΑ	54
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΟΑΥΣΣΕΑ ΕΛΥΤΗ	76
ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΜΙΑΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΝΤΕΑΗ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΤΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	102
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ	119

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΜΙΑΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΝΤΕΑΗ
ΠΕΡΕΒΑΚΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΤΙΑ ΤΗΣ ΠΕ-
ΡΙΒΑΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ.

Της Ελληνική Νικολοπούκη-Σουρή
Σχολ. Σύμβουλος Φιλολόγων
Ν. Ρεθύμνου

Οι ευκαιρίες αυτογνωσίας στο εκπαιδευτικό σύστημα, όσο κι αν τις επαγγέλλονται οι στόχοι των αναλυτικών προγραμμάτων, είναι ελάχιστες και μάλλον αυτοτία να τις αναζητούμε στην καθημερινή ζωή του σχολείου.

Ζηλεύω πάντα μερικές ώρες που τα παιδιά και οι δάσκαλοι δουλεύουν αλλιώς τη συμβίωσή τους¹ όχι σαν αωστηρή απρόσωπη τάξη, προσοχή και έλεγο αλλά σαν ψυχαγωγία, στοική και συλλογική προσπάθεια, σαν λάθος και βίωμα. Έτσι, αναδύονται μερικές εθαρρυντικές πρωτοβουλίες, αν και τα μαθήματα συνεχίζουν να συμπείζονται στην αωστηρή συνέπεια της διδακτέας ύλης, θυμίζοντάς μας πως τελικά μας εφυλάκισαν πίσω από κάγκελα οι οριζόντιες και οι κάθετες γραμμές του ωρολογίου προγράματος!!!

Η ώρα της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, για παράδειγμα, είναι μια ιδανική εικόνα, που επιβίωσε, παρά τις δυσκολίες που την "περιβάλλουν". Η ελευθερία κινήσεων, οι δραστηριότητες που δεν ξεχωρίζουν τον καλό από τον κακό, η άνεση της κουβέντας ή του αστείου, που χαλαρώνει την ένταση του μονολόγου, η βίωση προβλημάτων ζωής αλλά και πολιτισμικής ταυτότητας φτιάχνουν ένα κλίμα εμπιστοσύ-

νης. Έτοιες δραστηριότητες συναδελφώνουν όχι μόνο τη σχολική κοινότητα αλλά και τα μαθήματα. Κι αν δεν ξαναβρίσκεται το χαμένο κέντρο, τουλάχιστον η επιδιωκόμενη στροφή μας βοηθά να κατανοήσουμε πως δεν μπορεί να είναι ανεξάρτητο το ένα μάθημα από το άλλο, αυτόνομη η σκέψη, κι ότι η πνευματική δημιουργία δε γίνεται μόνο να στερεώνει την αντικειμενική γνώση αλλά και να στενίζει το κοσμικό όραμα.

Η εισηγησή μου, που την απειλούν δυο κινδύνοι, ο ένας να θεωρηθεί σαν παραβίαση ξένων γνωστικών αντικειμένων κι ο άλλος να κατηγορηθεί σαν παρέκκλιση από επιστημονικούς κανόνες, έχει σκοπό να προτείνει την ανάγνωση του *Χρονικού μιας Πολιτείας*, μέσα από τη θεωρία και τη μεθοδολογία της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Τι μπορεί αλήθεια να ψάχνει η ματιά της Περιβαλλοντικής μέσσω στο λογοτεχνικό κείμενο και τι δείχνει αυτό στον οικολόγο αναγνώστη; Πώς πάλι μπορεί να ανταποκριθεί το λογοτεχνικό κείμενο στην ομαδική εργασία, αφού μια από τις γοητείες του είναι να "ξυμοναχιάζει" τον αναγνώστη, να τον ακινητοποιεί, να τον κάνει να σιωπά στον παρόντα χρόνο και να τον μεταφέρει στον τόπο και τις μέρες, στις καταστάσεις του άλλου; Αν και όλες αυτές οι απορίες είναι νόμιμες και δικαιολογημένες, μπορούμε να περιδιαβούμε πολιτείες! λογοτεχνικών έργων, ψάχνον-

¹ Πλού ενδιαφέρον θα ήταν να σκύψει η ώρα της Περιβαλλοντικής στην οικολογία των λογοτεχνικών πόλεων. Τι θα έβλεπε άραγε στα Γιάννενα του Χατζή, το Γαλαξίδι της Βλάμη, στο

ντας στις διαδοχικές αναγνώσεις τους ανθρώπους τους και την πολιτισμική τους τύχη, αφού το κείμενό τους περιβάλλεται αλλά και σηματοδοτεί μια έμφυλη και φυσική εντοπιότητα, που πάλλεται μετουσιωμένη μέσα στον οικείο και τον ιστορικό χρόνο. "Όποιος αναζητεί την ταυτότητά του", αναφέρει ο Πρεβελάκης, "οφείλει να ανασκαλεύει τις ρίζες του. Όλος ο κόσμος έχει ανακαλύψει τώρα το συνειδητό και το υποσυνείδητο. Ο συγγραφέας είναι εκείνος που καταδύεται σ' αυτόν το μυστηριώδη κόσμο. Ο συγγραφέας δεν είναι άτομο, είναι λέγεται. Ποιος διαμόρφωσε την προσωπικότητά του παρά ο κόσμος που τον ανύστησε; Οι γονιοί του, οι δάσκαλοί του, οι ήρωες που θαύμασε ως μθηκά πρότυπα και οι άγιοι που λάτρευε ως μεσάζοντες μεταξύ Θεού και ανθρώπων;..."²

Η λογοτεχνία διδάσκεται στο σχολείο, κυρίως σαν ένα μορφωτικό και παιδευτικό εργαθό, για το οποίο γίνονται μεν υπαινιγμοί ιστορικών καταβολών και πολιτισμικών συμφορομένων ή ιδεολογικών και αισθητικών ρευμάτων, αλλά από την άλλη μεριά η διαδικασία προσέγγισης επιμένει ακόμη στις ηθικο-διδασκαλικές προβολές του νοήματος, παραβλέποντας την κυριολεκτική και μεταφορική αναπαράσταση του χώρου και του χρόνου που περιβάλλει και εμπριζώνει επιπλέον το κείμενο. Από την εποχή της πλατωνικής

Ηράκλειο του Καλαντζάκη, την Αθήνα του Παπαδιαμάντη ή του Τερζάκη, τη Θεσσαλονίκη του Ιωάννου ή του Μρακόλα:

Ζηταντζή Πρεβελάκη, Το Ρέθιμνος ως ύψος ζωής, στον συγκεκριμένο τόμο *Δείκτες πορείας. Δώδεκα κείμενα*, Βιβλιοπωλείο της "Εστίας", Αθήνα 1985, σελ. 49-50.

μνήσεως³ μέχρι την πρόσφατη σχετικά σημείωση της Julia Kristeva⁴ η λογοτεχνία προσλαμβάνει τον περιβάλλοντα κόσμο με την επιθυμία να αποκαταστήσει την ενόρθια φύση και ανθρώπου, πράγμα που σημαίνει ότι ο *ικ ο λ ο γ ε ι* και συγχρόνως υπαινίσσεται μια ιδανική, ονειρική ποιότητα ζωής, απαλλαγμένη από ενοχές. Αν μάλιστα η πολιτική οικολογία επισημαίνει την κρίση της ανάπτυξης, τα αδιέξοδα της προόδου και αγωνίζεται να μη χαθεί η ελπίδα και το δικαίωμα να "είμαστε και να ζούμε σαν άνθρωποι", η λογοτεχνική ματιά της ίδιας ελπίδας απεικονίζει τη νοσταλγία και την ευτυχία ενός άλλου μακρινού κόσμου⁵, που είναι στη φύση της σκηνής μας να τον θεωρούμε πάντα καλύτερο, όχι γιατί δεν είχε πόνο και δυστυχία, αλλά γιατί διέθετε κάτι που στο παρόν της γραφής είναι για πάντα χαμένο! Έτσι η (συν)γραφή για τους ανθρώπους, τη φύση, την ιστο-

³Ο Πλάτωνας είδε την τέχνη γενικά σαν διαδικασία μίμησης και απεικόνισης της αρμονίας του κόσμου. Σχετ. βλ. Πλάτωνος, Νόμοι 2, 669 a-d και Πολιτεία, 3. 392d - 394d..

⁴Julia Kristeva, *La revolution du langage poetique*, Points, Editions du Seuil, Paris 1974, σελ. 19-22. Σημειώσεις είναι η περιοχή της γλώσσας όπου παύεται το λογοτεχνικό κείμενο σαν αποτέλεσμα επιλογών μεταφοράς και μετουσίωσης εικόνων της αθωότητας της παιδικής ηλικίας.

⁵Jeanne Hersch, "Die Hoffnung", Mensch zu sein, στον συγκεκριμένο τόμο *Lebensqualitaet*, von der Hoffnung Mensch zu sein, hrsg. von der Landeszentrale fuer politische Bildung des Landes Nordrhein-Westfalen, Verlag Wirtschaft u. Politik, Koeln 1974, σελ. 305-306.

ρία, όπως και να το κάνουμε είναι "φαρμακεία"⁶, είναι ιαματική συνταγή και ξόρκι της λήθης.

Ο Παντελής Πρεβελάκης εντάσσει το *Χρονικό μιας Πολιτείας* στην πλούσια παράδοση του ομολόγου λογοτεχνικού είδους και οι επιλογές του, που δείχνουν μια ορισμένη οπτική γωνία, μια θέση του ατέναντι στα πράγματα και παράλληλα υφαινουν ένα λαϊκότροπο ύφος, παρουσιάζουν το κείμενο σαν ένα αληθοφανές εγκωμιαστικό πλέγμα πολιτισμικών καταβολών, γλώσσας, φύσης, ζωής, ανθρώπων και ιδεών' έτσι διαβάζεται σαν λόγος της πολιτείας, του περιβάλλοντος και της ιστορίας της, ακούγονται στη φωνή του αφηγητή η ανάσα και η μιαιά των ανθρώπων, οι ήχοι και οι μυρωδιές της φύσης και γεύεται ο αναγνώστης την τικρα και τη χαρά εκείνων των μακρινών εικόνων. Αν, λοιπόν, οικολογία στην ευρύτερη της έννοια σημαίνει διάλογος με το περιβάλλον και περιβάλλον πάλι σημαίνει άνθρωποι, φύση, γλώσσα, ήθος, ιστορία, πολιτική και οικονομία, τότε το *Χρονικό μιας Πολιτείας* μπορεί να διαβαστεί σαν μια πλασματική ο *ικολογία* ή αφήγηση, όπου συνάγονται και υτηρετούν ένα υποκειμενικό νόημα τα συμβάντα σε μια κοινωνία ανθρώπων, τα πάθη και τα θαύματα μιας πολιτείας, το φυσικό περιβάλλον, το κλίμα, η βλάστηση και τα λοιπά'. Όπου αναγνωρίζεται ο γε-

⁶Jacques Derrida, *Πλάτωνος φαρμακεία*, μτφρ. Χρήστος Λάζος, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1990, σελ. 83-89. Σχετικά βλέπε και τον πρόλογο στο μυθιστόρημα του Νίκου Καζαντζάκη Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά.

⁷Ο Πρεβελάκης θεωρεί ότι το χρονικό συγγενεύει με το συναξάρι που καθώς δείχνει η λέξη κλάθεται από έναν αυτοσχέδιο αφηγητή σε μια συναξή πιστών για το μνημόσυνο ενός αγίου. Περιέχει επομένως ένα εγκώμιο για την έξαρση παθών και

νέθλιος τόπος σαν κίνηση αγοράς και λιμανιού, σαν συμβίωση Ελλήνων, Τούρκων και ξένων, σαν τοπίο στο έλαος του νοτιά, σαν συντεχνίες, καλλιτέχνες, εκκλησίες, αναγεννησιακά κτίρια, βουνά, κάμπος και θάλασσα που βρουχιέται.

Η διδακτική της λογοτεχνίας προσηλώνεται αυστηρά στο κείμενο κι ό, τι βοηθητικό υλικό έχουμε στο νου μας να προσφέρουμε, αυτό πάντα το βλέπουμε μέσα από το στόχο μας' ετούτος κυρίως αφορά την επικοινωνία του κειμένου με τον μαθητή που τον διδάσκουμε πώς θα γίνει αναγνώστης. Υπάρχουν ωστόσο στιγμές, κι αυτό είναι η χάρη της λογοτεχνίας και η δυναμικότητά της, που το ίδιο το κείμενο προβάλλει πειστικά την αληθοφάνειά του και προσλαμβάνεται σαν μια ολοζώντανη εικόνα του πολιτισμού μας' τότε τα όρια που θέτει η διδασκαλία υποχωρούν και ο αναγνώστης συνδέει αυθόρμητα το ανάγνωσμά του με το περιβάλλον που το έθρεψε. Αν και η ορθόδοξη πρόσληψη θεωρεί μια τέτοια πρωτοβουλία τουλάχιστον αφελή, έχω την εντύπωση ότι η σύγχυση ανάμεσα στην πραγματικότητα και τον φανταστικό κόσμο του κειμένου προέρχεται από τη γοητεία των περιγραφών και τα τεχνάσματα με τα οποία συγκρατείται, για να μην πω παγιδευέται, ο αναγνώστης μέσα στο μωσαϊκό των μικρών ιστοριών του αφηγημένου χρόνου. Η λαϊκότητα γλώσσα, π. χ., του αφηγητή επιδεικνύει την εντοπιότητά του. Μια προσεκτική

Θαυμάτων (Σχ. βλ. Παντελή Πρεβελάκη, ό. π., σελ. 44). Από την άποψη αυτή θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι υπονοούνται στοιχεία συναξαριακής οικολογίας, η οποία θυμίζει πολύ τις σωτηριολογικές φυσικές περιγραφές του Φώτη Κόντογλου.

ωστόσο διημερολόγηση εκ μέρους μας θα αποκρατούσε την ιστορική και θα αποδείξει ότι ο τόπος μας εκτέμνει μνημόματα αισθητικής και ιστορίας και προκαλεί το μύθο της αθανασίας την ώρα που τον εγκαταλείπει μια εποχή.

Το "Χρονικό μιας Πολιτείας" είναι ένα χαρρακτηριστικό παράδειγμα μιας τέτοιας υστεροφημίας και από την άποψη αυτή αξίζει να το διαβάσουμε όχι μόνο σαν λογοτεχνικό κείμενο αλλά και σαν μια πιθανότητα μύησης στο μύθο των κρυμμένων ή ξεχασμένων λατουμεριών της ρεθιμνιώτικης ζωής που η επίσημη Ιστορία προσπερνά γιατί αυτή φροντίζει να αποδώσει και να ερμηνεύσει μια πραγματικότητα συνόλου, χώρου, χρόνου, ομάδων, συνθηκών, όπου το ανθρώπινο πρόσωπο δεν ενδιαφέρει σαν άτομο ή χαρακτηρισμός, αλλά σαν στοιχείο μιας εποχής, μιας τάξης ή μιας περιοχής. Η Ιστορία μπορεί να διερευνησει σαν τεκμήριο οικονομίας την περιοχή του παλιού νεώριου στο Ρέθυμνο αλλά η λογοτεχνική ματιά θα αναπλάσει το χώρο σαν ένα κόσμο νέκριας και μέσα σ' αυτόν θα αναπολήσει την ευτυχία ενός άλλου, παλαιότερου χρόνου έτσι όπως αναπαλούμε κι εμείς την "κοσμολογία" του Χρονικού:

Εκείνο που ξεχώριζε κατά πολύ και σ' έκανε να θαυμάζονται το δικό μας ταρανά έφτανε τα λείψανα - λέγω τα λείψανα - απ' τη μεγαλειότην του παλιού καιρού. Έβλεπες μαθές εδώ μιαν άγκυρα με τόνα της μπράτσου χαμμένο στην άμμο και τ' άλλο να ζεπέχει δυο οργιές, έβλεπες χαλικιάδες της καδένας μεγάλους όσο η ακμάλη αντρός, σιδερένιες γούμενες στρινωρισμένες από δράκου χέρι, κι άλλα

τέτοια όσα θες από την αμμάτα του καραβιού - όλα τους μισοσκεπασμένα από την άμμο, σκουριασμένα από τον καιρό κι αμυρογενωμένα, μα μ' όλο τούτο αγριωπά και σαν ακατάδεχτα. Έβλεπες ακόμα - κι αυτό είναι να σου λύσει τα γόνατα από τη λύπηση - γοργόνες πελεκημένες στο ξύλο, θεόρατες στο μπόι, πρασινομάτες, που μια φορά είχαν στολίσει δοξασμένα παρατετυάδικα και κουρσάρικα και τώρα σέπονταν και ζελεπίζονταν, βουλιαγμένες και πες γοστασιμένες στην άμμο, με τα μάτια μεσουρανομένα και ασάλευτα πάνω στους καιρούς που αλλάζανε, πάνω σταστέρα, και ποτέ - μα ποτέ! - πάνω στους χαμανθρώπους του σήμερα.⁸

Το Χρονικό μιας Πολιτείας του Παντελή Πρεβελάκη, έργο του 1938, διαβάζεται στα σχολεία μας σαν λογοτεχνικό βιβλίο και ως επαληθεύσιμη πηγή παριδωγνώσεως στο μάθημα της Τοπικής Ιστορίας. Στο Γυμνάσιο Πανόφμου έγινε κιόλας η πρώτη δουλειά. Η τρίτη τάξη συνδύασε τη διδασκαλία του Χρονικού στο μάθημα των Νέων Ελληνικών με αντίστοιχα κεφάλαια της Νεώτερης και Σύγχρονης Ιστορίας της Κρήτης στο μάθημα της Ιστορίας τα παιδιά εχωρίστηκαν σε ομάδες και "περπάτησαν" το Ρέθυμνο μέσα από τις μνήμες του Π. Πρεβελάκη, τις φωτογραφίες της εποχής, ημερολόγια που έχει εκδώσει το Παιδαγωγικό Δίκαιο Ρεθύμνου, ταξιδιωτι-

⁸ Παντελή Πρεβελάκη, *Το Χρονικό μιας Πολιτείας*, Εστία, 8η έκδοση, Αθήνα 1980, σελ. 59-60.

κές εντυπώσεις και μνημεία της πόλης. Αποτέλεσμα ήταν να δημιουργηθεί ένα καλίσθητο λεύκωμα, όπου διαλέγονταν το λογοτεχνικό κείμενο, η φωτογραφία και ο ιστορικός λόγος με το γούστο και τις προτεραιότητες των παιδιών. Βλέπω όμως, όσο παιδί να στα μυστικά της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, ότι τούτο το βιβλίο θα μπορούσε να γίνει αντικείμενο βαθύτερης βιωματικής γνώσης μέσα από τις δυνατότητες που επαγγέλλονται οι στόχοι της και ως ένα βαθμό πραγματοποιεί η μεθοδολογία της. Προσδοκία μου είναι να δείξω, με τον τρόπο που θα το διαβάσω, πώς ο λογοτέχνης παρακολούθησε κι εσυγκράτησε τον τόνο της ζωής στη γενέτειρά του τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας. Ακόμη παραπέρα τί επρόσεξε μέσα στο νάζιμο των αναμνήσεων του και ποια σχέση φρόντισε να αναπτύξει με την Ιστορία, την ανθρωπολογία, τη σύγχρονη του πραγματικότητα της πόλης. Στην ομιλία του *Το Ρέθιμος ως ύψος ζωής* ο συγγραφέας ορίζει το διάστημα της Ιστορίας, από το 1898, πρώτη χρονιά του Αρμυστή Γεώργιου, μέχρι το 1924, χρονιά που φεύγουν οι Τούρκοι και έρχονται οι πρόσφυγες, να είναι το πλαίσιο των επιμέρους ιστοριών. Γράφει ο Πρεβελάκης:

Ανέμεσα σ' αυτές τις δύο χρονολογίες παρεμβάλλεται μια γενιά ανθρώπων, "φύλων γενεή, καθ' Ομήρον. Τότε ακριβώς παρατηρείται η οικονομική παρακμή του τόπου. Ο καθένας μπορεί να αναρωτηθεί: παρακμή, την ώρα που η Κρήτη ανακτά την ελευθερία της; Μάλιστα, η ελευθερία πληρώνεται ακριβά. Όσο παρέμεινε υπόδουλη στον Τούρκο, η Κρήτη χρησιμοποιε ως διαμετακομιστικός σταθμός ανέμεσα σε δύο Αυ-

τοκρατορίες, την Αυτοπροσυγική και την Οθωμανική. Από το Τριέσι ως τη Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη, οι ξένοι είχαν τις παραθαλάσσιες πόλεις μας ως κέντρα ανεφοδιασμού των πλοίων τους, ως βολικά εμπορεία. Όταν η θαλάσσια αυτή επικοινωνία κόπηκε, επειδή το Κρητικό πέλαιο έγινε ελληνικό, οι ανταλλαγές με τη φτωχή Ελλάδα δεν έφτασαν να αναπληρώσουν το παλιό ναυτιλιακό και εμπορικό κύκλωμα. Πιο ύστερα, η αποχώρηση των ξένων στρατευμάτων και ναυτικών αγγμάτων στέρησε το νησί από το χρυσάφι των παρεπιδημών καταναλωτών και συνάμα έκαμε να διαλυθεί ένα εύπορο κοινωνικό στρώμα από διονεττικούς υπαλλήλους, προμηθευτές, μεσάζοντες και κερδοσκόπους. ... Αλλά ο χρονικογράφος δεν παρέλειψε να επισημάνει τα συμπτώματα της παρακμής και να τα καταστήσει ψυχικό κλίμα της αφήγησης του. Στον καιρό της παρακμής, χώρια από τους νικημένους και τους χρεωκόπους, εμφανίζονται οι απροσάρμαστοι, που δεν στέργουν να παρατηθούν από τον παλιό τρόπο ζωής. Στο Χρονικό, οι τύποι αφθονούν: υπαλείμματα της Τουρκοκρατίας, του τιμαριωτικού συστήματος, της παλιάς εθιμοτυπίας - κοινωνικά ναυάρια, ικανά να εκδόσουν τη συμπάθεια, μαζί με κάποιαν ειρωνεία: ο αρωματωπώλης που στερήθηκε την εμπροχική ανταπόκριση με τις χώρες της Εγγύς και της Μέσης Ανατολής, ο πράκτορας στα τριεστίνικα βατόρια που έπαψαν να κάνουν σκάλα στα λιμάνια της Κρήτης, ο διδάσκαλος

του Γένους που κατόπινσε γραμματοδόσκας
 σ' ένα άσημο χωριό... Κι από την άλλη, οι άγνω-
 φτοι εκπρόσωποι της αγροτιάς που βιάζονται να
 έρθουν στο ποδάρι των παλιών αρχόντων⁹

Τα περιεχόμενα της Λογοτεχνίας και της Ιστο-
 ρίας διερευνούνται από τις ομάδες δουλειάς στην
 τάξη. Η παραδοσιακή ανάγνωση είναι μόνο μια φάση
 όλης της εργασίας και κάθε ενότητα λογοτεχνικού
 κειμένου διαβάζεται σε σύγκριση με ιστορικά κείμε-
 να, ώστε να κατανοήσουν τα παιδιά ποια είναι η πα-
 ρέμβαση του συγγραφέα, τι κρατά και τι αλλάζονται
 στην αφηγηματική του πράξη. Επιπλέον η ομάδα α-
 νακαλύπτει ότι η λογοτεχνική αναπαράσταση του
 χώρου που τους περιβάλλει ερμηνεύει τις ιστορικές
 πηγές, τη γεωγραφία της περιοχής, την ανθρώπινη
 για της και ότι όλα αυτά τα εντάσσεται στην πλοκή του
 κειμένου. Είναι θέμα παιδαγωγικό να κατανοήσουν
 από τη δουλειά τους τα παιδιά μας ότι το "νέμα" της
 λογοτεχνίας είναι τόσο απαραίτητο όσο και η ιστο-
 ρική αλήθεια κι ότι εχάριστε στο "Ρεθιμνάκι" ιδανι-
 κές εικόνες, που διατρέχουν τη σκέψη μας όχι για να
 μας κάνουν να νοσταλγούμε τα περασμένα χρόνια,
 αλλά για να μας θυμίζουν ποιοι είμαστε, τι πρέπει να
 ξέρουμε για την κληρονομιά μας, να αισθανόμαστε
 σιγουριά για τη γλώσσα μας και να καταλαβαίνουμε
 πόσο μεγάλο χάρισμα είναι για ένα τόσο να γεννά
 λογοτέχνες.

Εντέλως επιγραμματικά απομονώνω μερικά θέ-
 ματα από το Χρονικό μας Πολιτείας που θα μπορούσαν

⁹6. π., σελ. 54-55.

να αποτελέσουν αντικείμενο εκπόνησης περιβαλλο-
 ντικής εργασίας:

1. Το παλιό εμπορικό κέντρο της πόλης: Οδός Τσά-
 που-το παζάρι από τη Μ. Πόρτρα μέχρι τον Πατάνο.
2. Θρησκευτικές εορτές: Χριστούγεννα - Πρωτοχρο-
 νιά - Φώτα κ.λπ.
3. Το Ρεθιμνάκι σαν πολυπολιτισμική κοινωνία: οι
 άνθρωποι - τα κτίρια - οι γειτονιές, η οικονομία, οι
 ενδυμασίες, η ανταλλαγή των πληθυσμών. (Τούρκοι
 και Πρόσφυγες)...
4. Η αισθητική παρουσία του Ρεθιμνού: Ζωγραφική,
 Αγιογραφία...
5. Τοπογραφία: Ανατολικό - Δυτικό Ρεθιμνο, Λόφος
 του Ευλιγιά, Λιμάνι, ταρανάς, καραβοστάσι.

Καθένα από τα θέματα αυτά προποθέτει τη δι-
 δασκαλία του κειμένου, την αποδελτίωση των στοι-
 χείων που συνθέτουν το χώρο, το χρόνο, το ανθρώπι-
 νο δυναμικό, την εκδήλωση ενδιαφερόντος, τον κα-
 ταρτισμό των ομάδων εργασίας αναλόγως των ενδια-
 φερόντων και των κλίσεων. Αν για παράδειγμα δω το
 θέμα "Το Ρεθιμνο σαν πολυπολιτισμική κοινωνία στο
 Χρονικό μιας Πολιτείας του Παντελή Πρεβελάκη", και
 ακολουθήσω τα στάδια που μου προτείνει η μέθοδος
Project για την εργασία στην Περιβαλλοντική, τότε
 θα κινηθώ ως εξής:

1. **Συζήτηση** για την συμβίωση Ελλήνων, Τουρκο-
 κρητικών, Ευρωπαίων στο Ρεθιμνο. **Διακριτικός χω-
 ροχρόνος:** Τα μαθήματα της Τοπικής Ιστορίας, των
 Νέων Ελληνικών και η ώρα της περιβαλλοντικής.

2. **Προσδιορισμός των στόχων:** Να αναδείξω τη συνύπαρξη διαφόρων εθνικοτήτων στην ενότητα της πόλης και κατά πόσον αυτή γίνεται ένα πολιτισμικό κριτήριο μιας εποχής, που ελέγχεται και από τις ιστορικές πηγές. Να κατανοήσουν οι μαθητές το λογοτεχνικό κείμενο σαν δική τους κληρονομιά, που διαφέρει από την ιστορική μνήμη αλλά και ενισχύει την αυτοπεποίθησή μας.

3. **Ποια είναι τα βασικά κεφάλαια που θα με απασχολήσουν:**

- Πώς παρουσιάζονται οι σχέσεις των ανθρώπων διαφορετικών εθνικοτήτων;
 - Το βιοτικό-μορφωτικό τους επίπεδο.
 - Οι ασχολίες τους, η καθημερινή ζωή.
 - Οι γειτονιές, οι εσωτερικοί και εξωτερικοί χώροι, όπου ζουν, εργάζονται, ψυχαγωγούνται οι άνθρωποι (σπίτια, καφενεία, εκκλησίες, κουβέντες...).
 - Οι επιδράσεις της Ιστορίας στα πρόσωπα του έργου, η νέα διαμόρφωση των χώρων κλπ.
 - Διερεύνηση ιστορικών στοιχείων, φωτογραφικό υλικό, μαρτυρίες ανθρώπων της εποχής.
 - Συγκριτική εποχών, προβολή αξιών.
 - Το λογοτεχνικό κείμενο και οι προτεραιότητές του. Η σημασία του στην εκτίμηση της ζωής στην πόλη μας.
4. **Πώς θα διερευνήσω το υλικό μου, το οποίο πρέπει να επιλεγεί από το λογοτεχνικό βιβλίο και την πραγματική ζωή της πόλης (το χθές και το σήμερα) αναζητώντας το χαμένο χρόνο στο φωτογραφικό και το άλλο προσιτό αρχαιακό υλικό, στα ταξιδιωτικά βιβλία, στις συνεντεύξεις, στην ανάδυση των δεδομένων από ιστοριοδιφικές μονογραφίες, στην τέχνη,**

όπως είναι η ζωγραφική, αλλά και σε επιστημονικές τερές πηγές όπως είναι η ιστορική, οικονομική και κοινωνιολογική βιβλιογραφία για την πόλη του Ρεθύμνου τους δύο τελευταίους αιώνες. Καθοριστικό κριτήριο είναι η διάκριση ανάμεσα στην πηγή του λογοτεχνικού κειμένου και την πηγή του ιστορικού κειμένου. Θα έχουμε επιτύχει να κατανοήσουμε βασικές αρχές της λογοτεχνίας, αν βιώσουμε ότι ο συγγραφέας διαστέλλει μια ώρα, μια γωνιά του ιστορικού γεγονότος για να τοποθετήσει εκεί την ανθρώπινη ιστορία του. Έπειτα η δημιουργία υλικού, η παρουσίαση της εργασίας, οι εντυπώσεις των μαθητών, τα συμπεράσματα, οι προτάσεις μας κάνουν να μένουμε για πολύ στο έργο, πράγμα που σημαίνει ότι συναντούμε το κείμενο μέσα από πολλούς δρόμους και το βιώνουμε πολύπλευρα.

Η λογοτεχνία, ακόμη και στη ρεαλιστική της έκφανση προσλαμβάνει το ιστορικό επεισόδιο σαν κοσμικό γεγονός, κάτι που το παρατηρούμε έντονα και στον τρόπο με τον οποίο ο Πρεβελάκης παρακολουθεί την διαδοχή των γεγονότων και την αλλαγή των καιρών. Η ιδεολογική αυτή θέση επιτρέπει στον αφηγητή του κειμένου να δει το ανθρώπινο πρόβλημα όχι μέσα από την ψυχρή ιστορική ματιά αλλά μέσα από τη λογική του ατμού συμπλοκίτη των πρωταγωνιστών του βιβλίου. Του συμπλοκίτη που συμβίωσε με τους Χριστιανούς και τους Τούρκους κι έμαθε να βλέπει την ανθρώπινη ιστορία πάνω από τις συνθήκες και τις ανταλλαγές, μια και οι άνθρωποι δεν είναι μόνο αριθμοί. Το βλέμμα του αφηγητή στο παρακάτω

απόσταση επιβεβαιώνει τον πανικό που δεν υφολογίσει η Ιστορία:

..... Ήρθε η πικραμένη μέρα, τα βαρδρία, φουντάρισαν αρόδο, αντιφροστά στην πολίτεια, κ' οι Τούρκοι κίνησαν να μπαρκαρίζουνται. Αποβραδής είχαν καταβασμένα τα πράματά τους στο λιμάνι - που να σου δώσω να καταλάβεις τι παίρνει μαζί του ο δύστυχος που ξεντεύεται για πάντα! - και πήγαν ναποχαρτίσουν ταδειανά κονάκια τους. Εκεί τους έπιασε, Χριστέ μου! Κανένας παλαβός ξεκρέμασε τα παραθυρόφυλλα του σπιτιού του να τα σκώσει κι αυτά στην ξενιτιά, και τούτο το πήρε ο ένας απ' τον άλλο σαν μόλεμα, κι όλη η Τουρκιά έπρεσε πάνω στην ζυλική των σπιτιών κι έρχνε κάτω τα καφάσια, έηλανε τις πορτωσιές, ζεπέτσωνε τα πατώματα - κι όλα τούτα μέσα σ' ένα μισορίνι ζουρλό, αγριεμένο, που ήταν το ανάποδο από τη φρονιμάδα πουχανε δείξει ίσαμε κείνη τη μέρα. Έτσι, από τη μια στιγμή στην άλλη, ο τούρκικος μαχαλάς ανταριάστηκε, βογγούσε σα δάσος που το λοτομούν, τριζοκοπούσε, μούγκριζε σα βουβάλλι που το σφάζουν.

Οι Χριστιανοί πήραν μισουδιά, - κάποιος ήρθε και τους το σφύριξε, - πως οι Τούρκοι μελετούσαν να βάλουν φωτιά και μάζευαν την ζυλική από τα στίπια τους, τα πράματα σκουρήναν μονομιάς. Από την άλλη τη μεριά, οι πρόσφυγες, που περιμεναν να βγούν οι Τούρκοι για να μπουν σκείνοι, σίδαν να ξαφιατώνονται τα στίπια σε ακιρό χειμά-

να, άρπαζαν ό, τι βρήκαν μπροστά τους και χυμήζαν αγριευμένοι να σταματήσουν το κακό. Χτύπησαν οι καμπάνες, ο στρατός κατέβηκε αρματομένος, τα βατόρια σφύριζαν, η πολιτεια βρέθηκε σύγκληση στο ποδόρι... Πού να τα πω ένα ένα, πουναι ανήμπορη η γλώσσα!... Ο στρατός έκαμε αλυσίδα γύρω από τον τούρκικο μαχαλά, έπιασε τις διάβες του λιμανού κι ύστερα προσκάλισε τους Τούρκους να περάσουν ένας-ένας και να μπαίνουν στις βάρκες. Κύλησε μια ώρα μαύρη και αγρή σαν της νύχτας, ο κόσμος ληνομήγησε από τη λαχτάρα, τέλος οι Τούρκοι κίνησαν να καταβαννονν. Βγήκαν με σκιπημένα ρούχα, τα χέρια τους στάλαζαν αίματα, οι χανουμισες είχαν πετάξει τους φερετζέδες. Πέρασαν αραδής μέσα σε δηλό κορδόνι στρατιώτες, σαν κλέφτες που τους έπιασε να κλέβουν ξένο βιος, λοζοτηρώντας με κόκκινα μάτια και με το στόμα αφημένο μανιστικά. Μπήκαν στις βάρκες, η εξουσία του πόρτου φόρτωσε τα πράματά τους με τάξη και τους τάστελνε στα βατόρια, νύχτωσε και ξημέρωσε και κρατούσε ακόμα τούτη η δουλειά. Στο σταυρωμα της άλλης μέρας, ακούσαμε τα βατόρια που σφύριζαν τρεις φορές, τους χαλακιάδες από τις άγκυρες που κάμανε ναχολογήσει ο γιαλός... Κι ύστερα μια φωνή από χιλιάδες στόματα, από άντρες, από παιδιά και γυναικες, μια φωνή που να μη σου οργιστεί ο Θεός να την ακούσεις ποτέ σου, αγριεμένη, παρακαλεστι-

κή, γεμάτη καημό και φοβέρα, που την έπαιρνε ο αγέρας και μας την έφερνε λουρίδια-λουρίδια....¹⁰

Η ώρα της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, με την υπομονή και την ελευθερία που τη διακρίνει, δίδει τη δυνατότητα να βιώσει το παιδί το κείμενο σαν ένα διάλογο του λογοτέχνη με τον τόπο του, την ιστορία του, την αισθητική του και το ήθος του. Ό, τι μας βοηθάει κι εμάς να καταλάβουμε γιατί ζούμε και πάμε στο σχολειό.

¹⁰Παντελή Πρεβελάκη, *Χρονικό*, ό. π., σελ. 84-86.